

ha sonra A. Gabriel, bunun bazı bölümleri yıkıldıktan sonra umumi helâya dönüştürüldüğünü ileri sürerler. Sofanın diğer duvarı boyunca ise beş helâ hücresi sıralanır. Bu küçük bina cami ile birlikte yapılmış ve orijinal hüviyetini korumuştur. İçinde kubbeye geçişte kullanılan motifler bunu açıkça belli eder. Ayverdi, medresenin içinde helâ olmadığından bir köprü ve bir kule ile üst kattaki galerinin bu helâya bağlanmış olduğunu ve bunların 1935 yılına kadar durduğunu bildirir. Bugün ise hiçbir izleri yoktur. Külliye'nin bi-tişliğinde bir de çeşme vardır. Ayrıca XVI. yüzyılda Bursa'ya gelen R. Lubenau, burada içinde kırmızı balıkların dolaştığı bir havuzun varlığından bahseder. Lubenau'ya göre caminin önünde, içine lülelerden hem sıcak hem soğuk su akan, yarım insan boyu derinliğinde bir havuz vardır. Bunun soğuk suyun toplandığı bölümünde kırmızı balıklar yüzüyordu. Bu havuz herhalde şimdi yolun geçtiği yerde bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 162/5; S. Gerlach, *Türkisches Tagebuch*, Frankfurt 1674, s. 259; R. Lubenau, *Beschreibung der Reisen* (nşr. W. Sahm), Königsberg 1914-30, II, 84; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, II, 14; J. Pardoe, *The City of the Sultans and Domestic Manners of the Turks in 1836*, London 1837, II, 49-50; Ch. Texier, *Description de l'Asie mineure faite de 1833 à 1837*, Paris 1839-49, I, 64-65, 71-72; IV, 16, 19-21; a.mlf., *Asie mineure*, Paris 1862, IV, 36; C. A. Bernard, *Les bains de Brousse en Bithynie: Turquie d'Asie*, İstanbul 1842, s. 71; a.e.: *Kaplica Risâlesi*, İstanbul 1265, s. 74; Hammer, *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und Olympos*, Pesth 1818, s. 33-34, 51; Cuinet, IV, 127-128; H. Wilde, *Brussa: eine Entwicklungstâtte Türkischer Architektur in Kleinasien unter der Ersten Osmanen*, Berlin 1909, s. 12-20, 61, rs. 6-19; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 27-29, 163-164; Sedat Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s. 19, lv. 1-15; A. Gabriel, *Une capitale turque Brousse*, Paris 1958, s. 51, 62; a.mlf., "Bursa'da Murad I. Camii", *VD*, II (1942), s. 37-43; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 231-264, 275, 289-290, 290-293, rs. 340-390; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 249-253; Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarîsi: İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*, İstanbul 1980, s. 135-136; a.mlf., "İlk Osmanlı Devrinin Dinî İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İFM*, sy. 21 (1963), s. 32; Bedri Yalman, *Bursa*, İstanbul 1984, s. 171-176; M. M. Walker, *Guide album de Brousse*, İstanbul, ts.; Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahın Bursa'da Kâin Türbeleri: Hudâvendigâr Murad Türbesi", *TOEM*, III/17 (1328), s. 1047-1051; M. Tayyib Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", *TM*, X (1951-53), s. 216-234.

SEMAVİ EYİCE

HUDÂVENDİĞÂR MEŞHEDİ

Kosova'da
I. Murad Hudâvendigâr'ın
şehid edildiği yerde
inşa edilen türbe.

Üsküp-Priştine yolundan şehre girmekten Mitroviça'ya ayrılan yolun sağındaki bir tepenin üstünde bulunan Gazi Mestan Türbesi geçildikten sonra düzlükte yer almaktadır. Birleşik Sırp ordusu ile I. Murad idaresindeki Osmanlı kuvvetleri arasında meydana gelen I. Kosova Savaşı (1389) bu bölgede yapılmış, Osmanlı ordusunun zaferinden sonra I. Murad savaş alanında Miloş Obiliç adında bir Sırp tarafından şehid edilmişti. Genellikle kabul edildiğine göre, I. Murad'ın burada tahnît edilen cesedinden çıkarılan iç organlarının gömüldüğü yerde sembolik olarak bir türbe yapılmış, naaşı ise Bursa'ya götürülerek Çekirge semtinde Hudâvendigâr Külliyesi'ndeki hazîreye defnedilmiştir. Kosova'daki türbe Rumeli'de bulunan birçok gazi-eren türbesi gibi açık bir türbe olmalıdır. Bu türbeyi II. Kosova Savaşı'nın (1448) II. Murad tarafından kazanılmasına kadar geçen süre içinde Sırp'ların sağlam bırakmış olduğunu düşünmek zordur. Bu sebeple türbenin günümüze kadar gelen mimarisinin esası, büyük ihtimalle II. Kosova Savaşı'nın ardından ve Makedonya'nın kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmasından sonra yapılmıştır. Neşrî, Fâtih Sultan Mehmed'in 859'da (1455) çıktığı Sırp seferinde Novobërda Kalesi'ni fethettikten sonra I. Murad'ın şehid olduğu yerde konakladığını, onun ve diğer şehidlerin ruhu için ihsanlarda bulunduğunu söyler.

Kosova'nın Türk idaresine girmesi üzerine meşhedin çevresine müslüman halk yerleştirilerek bunların vergiden muaf tutulmasının kararlaştırıldığı 951 (1544) yılına ait *Vuçiturn Livâsı Tahrir Defteri*'nden öğrenilmektedir (BA, nr. 234). Türbenin mevcut binası, muhtemelen 1660'ta burayı bakımsız bir halde bulan Melek Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa ile 1660 yılına doğru Kosova sahrasını ve türbeyi ziyaret ettiğini, yapının bakımsız olduğunu, halkın isteği üzerine Melek Ahmed Paşa'nın türbeyi temizlettiğini, bir hafta içinde etrafını duvarla çevirip avlusuna bağ ve asmalarla 500 meyve ağacı diktirdiğini ve bir türbedar tayin ettiğini söyler; türbenin önemli bir ziyaretgâh olduğunu, çevresinde 10.000 kadar şehid yattığını da belirtir.

Türbe, 1845'te Rumeli valisi serasker Hurşid Paşa tarafından esaslı bir şekilde tamir ettirilmiş, 1848'de türbedar için bir ev yaptırılmıştır. 1866 yılında yeni bir tamir gören türbenin sağ tarafına II. Abdülhamid tarafından tamiri sırasında bir selâmlık binası eklenmiştir. Girişteki dört sütunlu sundurma büyük ihtimalle bu tamirlerde inşa edilmiştir.

Hudâvendigâr Meşhedi, bu toprakların kaybedilmesinden kısa bir süre önce büyük bir toplantıya sahne olmuştur. Arnavutluk'taki bazı kaynaşmaları önlemek düşüncesiyle Sultan Mehmed Reşad'ın bir Rumeli seyahatine çıkması, halife sıfatıyla Arnavutlar'a hitap eden bir konuşma yapması ve Kosova sahrasında toplanan müslümanlarla birlikte burada bir cuma namazı kılması uygun görülmüş, bu sebeple ziyaret öncesi türbeye ait yapılar elden geçirilmiştir. Selânik'e 7 Haziran 1911 günü çıkan padişah 15 Haziran'da Priştine'ye ulaşmış, 16 Haziran Cuma günü türbeyi ziyaret etmiş, çevreden gelerek burada toplanan ve sayılarının 100.000 kadar olduğu tahmin edilen bir cemaatle açık namazgâh haline getirilen bu sahrada cuma namazı kılmış, aynı gün halkı yatıştırıcı bir hatt-ı hümayun okunmuştur. Fakat Osmanlı ordusu bu olaydan bir yıl sonra Kosova sahrasından geri çekilmek zorunda kalmıştır. 20 Ekim 1912'de Priştine'ye giren Sırp ordusu, 22 Ekim günü Ali Rızâ Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerini çekilmeye mecbur ederek Kosova ile birlikte bütün Rumeli'nin kaybedilmesine yol açmış, Hudâvendigâr Türbesi de böylece elden çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti ile Sırp hükûmeti arasında İstanbul'da Mart 1914'te imzalanan barış antlaşmasına konulan madde ile türbenin

Hudâvendigâr Meşhedi - Kosova / Makedonya

herhangi bir sebeple ortadan kaldırılması önlenmiş, bakımının yapılması da bazı esaslara bağlanmıştı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kosova Yugoslavya sınırları içinde kalmış, 1952'de bazı İstanbul gazetelerinde türbenin yıkıldığı yolunda haberler çıkmıştır. 1961'de Kosova sahrasını ziyaret eden Semavi Eyice tarihî çevrenin korunduğunu, Hudâvendigâr Meşhedi ile tepedeki Gazi Mestan Türbesi arasındaki yükseklikte Miloş adına 15 m. boyunda modern bir anıt yaptırıldığını görmüştür. Bu tarihte türbenin içi temiz olmakla beraber son derecede fakirdi. Tabanında halı, sandukanın üstünde iyi bir örtü yoktu. Duvarlarda değersiz birkaç levha, sanduka etrafında ise dört beş şamdan bulunuyordu. Türbeye ait olduğu söylenen Memlûk sultanının hediyesi bir çift değerli şamdan Atina'da satışa çıkarılmış, bu yıllarda burada elçi olarak bulunan Ruşen Eşref Ünaydın tarafından satın alınmıştır. Yıllar sonra Kosova'dan geçen Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çektiği fotoğraf türbede fazla bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Eski fotoğraflarda bugün hiçbir izi kalmayan bir tekke binası görülmektedir.

Türbenin duvarları tamamen kesme taştan örüldüğü gibi biri pencerelerin alt sövesinin altında, diğeri örtü hizasında olmak üzere iki taş silme cepheleri çepeçevre dolaşır. Kare planlı türbe binasının üstünde sekiz köşeli taş bir kasnak bulunmaktadır. Kurşun kaplı kubbenin tepesinde hilâlli bir alem yer almaktaydı. Yuvarlak kemerli ve kubbeli giriş revakı Türk mimari geleneğine ters düşen bir görü-

nüştür. Âhenksiz kemerler, garip başlıklılık ve yüksek postamentlere oturan sütunlar Türk sanatına tamamen yabancıdır. Aynı yabancı üslûp türbenin mermerden kapı çerçevesinde de kendisini gösterir. Cephelerdeki pencereler, içleri dolu Türk tahfif kemerleriyle klasik dönemin yapı sanatına işaret ederse de pencerelerin üst söveleri ve profilli yan dikmeleri Meşrutiyet döneminin belirsiz üslûplu mimarisine aittir. Hudâvendigâr Türbesi, XX. yüzyıl başındaki tamirde dış kaplamasının değiştirilmesi, saçak hizasında bir dizi konsolların yerleştirilmesi, zevksiz ve acayip giriş revakının inşasıyla günümüzdeki şeklini almıştır. Bugün görülen duvar kaplamasının içinde kalan ana bünyesi klasik üslûpta bir Osmanlı türbesinin özelliklerine sahip olmalıdır. Türk mimarisine tamamen yabancı bir üslûpta kabbartmalarla bezenmiş mermer sövelerin çerçevelediği kapının üstündeki üç beyitlik kitâbe, bu değişikliğin Sultan Mehmed Reşad'ın ziyareti münasebetiyle gerçekleştirildiğini göstermektedir: "Pek harâb olmuş idi bu türbe-i Şâh Murâd / Emr ü fer mân eyledi ta'mîrine Sultan Reşâd / Bir zafer târihini yâd ettiren bu millete / Rûh-ı pâki şâd eden o şâh-ı âlî-himmete / Arz edip bu cevher-i târihi ta'zîm eyleriz / Meşhedin ihyâsını Şevket saâdet belleriz". Buradaki mücevher tarihin ebcedi 1327 (1909) yılını vermektedir.

Avlunun türbenin tam girişi karşısında ki duvarında da bütününüyle mermerden ufak bir çeşme daha vardır. İki yanında oluklu bir çift pilastr olan bu çeşmenin ortası kavisli alınlığı altında dört mısralık bir kitâbe bulunmaktadır: "Şehriyâr-ı zî-himmem şâhenşeh-i âlî-nijâd / Teşnegân-ı meşhedi âb-ı keremle kıldı şâd / Eyledi ihyâ bu ra'nâ çeşmeyi Sultan Reşâd / Çıktı (bir) târih Şevket (feyzgâh-ı ittihâd)". Bu dörtlüğün, ebcedle 1329 (1911) yılını veren son mısrandaki "feyzgâh-ı ittihâd" kelimeleri parantez içine alınmış olarak taşa işlenmiştir. Kitâbeden, çeşmenin daha eski bir çeşmenin yerinde ihyâ edilmek suretiyle Sultan Reşad adına ve onun burayı ziyareti sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki tarih manzumesi, Ömer Faruk Akün'ün tesbitine göre Kosova merkez nâibi Yenişehirli Hüseyin Şevket Efendi'ye aittir.

İkinci avluda bulunan selâmlık binası harabesiyle sağ taraftaki duvarda selâmlık çeşmesi olarak anılan küçük kuru çeşmenin üzerinde Yakovalı tüccar Ali Hacı tarafından yaptırıldığını belirten 1316 (1898) tarihli mermer bir kitâbe bulunmaktadır.

Türbenin duvarları içindeki hazirede ayrıca iki mezar vardır. Bunlardan biri, Silistre başkumandanı iken daha sonra Sofya'da Ordu-yı Hümâyûn kumandanı olan ve 1276'da (1859-60) Priştine'de vefat eden Rifat Paşa'ya, mermer lahitli ikinci kabir ise 1321'de (1903-1904) ölen Kosova Valisi Hâfız Mehmed Paşa'ya aittir. Bu mezarlar taşları ile, diğer kitâbeler resimleriyle birlikte yayımlanmıştır (Nimetullah Hafız – Mücahit Asim, XI [1976], s. 209-214).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Vuçiturn Livâstı Tahrir Defteri*, nr. 234; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 133; Neşrî, *Cihan-nümâ* (Unat), I, 394 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, V, 551; *Kosova Salnâmeleri*, I-VIII (1293/1879'dan itibaren); Manastırlı İsmâil Hakkı, *Kosova Sahrası Mev'izesi*, Selânik 1327; Yenişehirli Hüseyin Şevket, *Kosova Sahrası, Mâziyi İh-yâ Yolunda Bir Mahşer-i İkbâl*, Selânik 1327; M. Emin, *Silistre Kahramanlarından Rifat Paşa*, İstanbul 1327, ty.yer.; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile Sırbıyye Devleti Arasında 1-14 Mart 1914 Tarihinde İstanbul'da Akdolunan Musâlahanâmedir*, İstanbul 1330, s. 8 (bu antlaşmanın kısaltılmış metni: Reşat Ekrem [Koçu], *Osmanlı Muahedeleri*, İstanbul 1934, s. 252); Mükerrrem, *Kosova : 1389, İstanbul 1931* (*Askerî Mecmua*, sy. 79 ilâvesi); N. Salim, *İkinci Kosova : 1448*, İstanbul 1932; Mehmet Ali Aynî, *Milliyetçilik*, İstanbul 1943, s. 270, 283-285; Danişmend, *Kronoloji*, I, 77-81; S. İsmail Gürkan, *Sultan Murad Hudavendigâr'ın Şehadet-i Hakkında*, İstanbul 1959; D. Cukić, *Kosovo i Metohija-Turistički Vodič*, Beograd 1960, s. 75-76; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri II*, s. 88-89, rs. 1040-1042; a.mlf., "Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları", *VD*, III (1957), s. 20, rs. 44; Ubeydullah Esad, "İstanbul'dan Meşhed-i Hudâvendigâr'a", *Resimli Kitâb*, V/30, İstanbul 1327, s. 511-533; *Şehbâl*, sy. 41, İstanbul 1327, s. 338; sy. 42 (1328), s. 355; D. Kostić, "Miloš Kopilic Obilic", *Revue internationale des études balkaniques*, I-II, Beograd 1934-35, s. 232-254; Tahsin Öz, "Hünernâme ve Minyatürleri", *Güzel Sanatlar Dergisi*, I, Ankara 1940, s. 9; *Akşam*, İstanbul 19.X.1952; *Hürriyet*, İstanbul 10.XI.1952; "Meşhed-i Hudavendigâr Yıkıldı mı?", *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/37, İstanbul 1953, s. 2004; Kandemir, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Yeni Tarih Dünyası*, sy. 21-22, İstanbul 1954, s. 858-860; Atanasije Urošević, "Prošlost Muratovog Turbeta na Kosovu", *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, sy. 1, Priştina 1956, s. 233-237; Dušan Lukač, "Turski Natpisi Muratovog i Bajraktarovog Turbeta", *Starine Kosova i Metohije*, sy. 1, Priştina 1961, s. 201-217; Semavi Eyice, "Kosova'da Meşhed-i Hudâvendigâr ve Gâzi Mestan Türbesi", *TD*, XII/16 (1962), s. 71-80, ayrıca bk. resimler; Nimetullah Hafız – Mücahit Asim, "Priştine Kitâbeleri", *VD*, XI (1976), s. 209-215; Tacida Hafız, "Kosova'da Türbeler", *POF*, sy. 30 (1980), s. 189-191; Tayyib Gökbilgin, "Kosova Meydan Muharebesi", *AA*, II, 524-527; M. Münir Aktepe, "Kosova", *İA*, VI, 872.

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati sırasında Hudâvendigâr Meşhedi'ni gösteren fotoğraf (*Resimli Kitap*, V/30 [1327], s. 516)

